

DOI: 10.46340/ephd.2020.6.1.25

Федір Стрижачук, канд. наук із богослов'я*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
Україна***ПОЛЕМІЧНІ АСПЕКТИ ТРИНІТАРНОГО
БОГОСЛОВ'Я К. БАРТА: КОНЦЕПЦІЯ
«ОБРАЗІВ БУТТЯ» І «FILIOQUE»****Fedir Stryzhachuk, PhD in Theology**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3644-938213>*National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine***CONTROVERSIAL ASPECTS OF THE TRINITARIAN
THEOLOGY OF K. BARTH: "MODES OF BEING"
AND "FILIOQUE"**

Karl Barth is an outstanding Christian theologian of the 20th century. His contribution to the revival and development of the doctrine of the Trinity is extremely important. However, his Trinitarian theology contains concepts and interpretations of the Christian theological tradition that are controversial. Barth criticizes the traditional Trinitarian term "person" for its individualistic connotations in modern times. Instead, Barth suggests a neologism "mode of being," which contains non-personal connotations and tends to have a modalist interpretation of the Trinity. Barth also sided with the Western church on the question of the ascension of the Holy Spirit and adopted the concept of "filioque". The concepts of "modes of being", "filioque" and uni-personalism in the doctrine of the Trinity have caused mixed reactions and criticism in the theological environment. Theological dialogue partners consider Barth's theology insufficiently trinitarian, modalistic, and non-personalistic.

Keywords: doctrine of the Trinity, Karl Barth, person, mode of being, Jürgen Moltmann, filioque.

Вступ. Швейцарський богослов Карл Барт справедливо вважається ведучим християнським мислителем 20-го століття. Даніель Харді слушно заявляє «Карл Барт безсумнівно був найвидатнішою фігурою в пост-реформаційному протестантському богослов'ї, можливо навіть більш впливовою ніж Фрідріх Шлаєрмахер в попередньому столітті, і його вплив поширюється далеко за межі цієї традиції»¹. На протязі всього 20-го століття його популярність та вплив у богословському середовищі були поза конкуренцією. Німецький богослов Юрген Мольтман говорить: «довгий час у мене було враження, що як неможлива інша філософія після Гегеля, так неможливе інше богослов'я після Барта»². Гарі Дорін відмічає, що «Як видатний богослов століття, Карл Барт був єдиною фігурою, з якою всі інші богослови 20-го століття повинні були мати справу»³. Деякі дослідники називали його «отцем сучасної церкви» і ставили його в ряд самих видатних мислителів християнства⁴. По закінченні 20-го століття на початку 21-го популярність богослов'я Барта не згасає, а продовжує стимулювати нові дослідження його богословської спадщини та переклади на інші мови, в тому числі на російську⁵.

¹ Hardy, D. W. (2005). *Karl Barth. The Modern Theologians : An Introduction to Christian Theology since 1918*. Oxford: Blackwell Publishing, 21.

² Moltmann, J. (1992). *History and the Triune God: Contributions to Trinitarian Theology*. New York: Crossroad, 126.

³ Dorrien, G. J. (2000). *The Barthian Revolt in Modern Theology: Theology without Weapons*. Louisville, Ky: Westminster John Knox Press, 131.

⁴ Mueller, D. L., Patterson, B. E. (2016). *Karl Barth*. Hendrickson Pub, 13.

⁵ Свідченням незгасаючої популярності богослов'я Карла Барта може служити переклад і публікація чотирьох томів Церковної Догматики російською мовою видавництвом ББИ в 2007-2015.

Заслуги Карла Барта серед християнських богословів полягають не лише в його загальному впливові і популярності, але в його вирішальному внеску в відродження тринітарного богослов'я. Після Шлаєрмахера та Гегеля у першій половині 20-го століття по обидві сторони Атлантики з'явилися богословські дослідження доктрини про Трійцю. Проте, жодний внесок в відродження доктрини про Трійцю не був таким вагомим. Роберт Дженсон наступним чином оцінює роль Барта у відродженні тринітарного богослов'я: «Буде справедливо сказати, що головним здобутком сучасного богослов'я на екуменічному рівні є відродження і розвиток доктрини про Трійцю. Також буде справедливим заявити, що Барт був ініціатором цього досягнення»¹. Проте, тринітарне богослов'я Карла Барта містить концепції, які оцінюються дослідниками як проблемні. Саме на такі проблемні концепції тринітарного богослов'я є метою дослідження в даній статті.

Виклад основного матеріалу.

1. Критика К. Бартом терміну «особа» в традиційній доктрині про Трійцю

Алан Торренс відмічає, що основною турботою Барта в тринітарному богослов'ї було уникнути тритеїзму². Він побоювався, що використання терміну «особа», враховуючи його сучасне значення і конотації може підштовхнути до концептуалізації християнського Бога у термінах тритеїзму. Барт з підозрою ставиться до всієї традиції формування значення терміну «особа». Коли грецьке слово *hypostasis* було перекладене на латинь словом *substantia*, його також вважали синонімом слів *natura* і *essentia*. Розуміння Трійці в цих термінах з такими конотаціями, за думкою Барта, веде до щонайменше прихованого тритеїзму. Він говорить: «Означення трьох божественних осіб означає щось дуже відмінне від трьох людських осіб, тому що порівняння людських осіб вказують на відокремленість їх буття, що зовсім виключається в розумінні Бога»³. Далі Барт розглядає семантику терміну «особа» від Августина до німецького ідеалізму і сучасної філософської антропології. Він стурбований тим, що визначення терміну «особа» запропоноване Боецієм (480-524) як «індивідуально субстанції раціональної природи», яке також було засвоєне Томою Аквінським витлумачує ідею «особи» з індивідуалістичними конотаціями. Барт звертає увагу на те, що Тома намагається перетлумачити Особи Трійці як субсистенції в божественній природі, які прирівнюються до *відносин* всередині божественної природи. Розповсюдження у дев'ятнадцятому столітті концепції «особи» як «особистості» з такими властивостями як самосвідомість і самоусвідомлення ще більше ускладнили застосування терміну «особа» до членів Трійці. Барт не може погодитися з концепцією «особи», за якою вона є «Я-центром» з окремою самосвідомістю⁴. При такому розумінні «особи» три абсолютних особистості поставленні поруч стають дуже подібні до «трьох манекенів», які ще Кальвін впевнено відкинув. Під час розгляду цієї теми Барт постійно повертається до думки, чи не варто було б дати нове визначення традиційному терміну «особа» та йти далі. Проте, не лише термін «особа» викликає у нього підозру, богословське і церковне використання тринітарних термінів «Отець» і «Син» також викликають занепокоєння Барта⁵. Він вважає, що слова «Отець» і «Син» часто використовуються так, що підкреслюють індивідуальність, самосвідомість, окрему волю та окремі інтелекти.

Таким чином, стає зрозуміло, що Барт не збирається захищати чи формулювати по-новому термін «особа». Він говорить: «З точки зору історії терміну особа в доктрині про Трійцю слід запитати, чи буде мудро продовжувати використовувати цей термін. Він належить до іншого локусу, до доктрини про Бога (*doctrine of God proper*), хоча походить з доктрини про Трійцю»⁶. Отже, на основі попереднього розгляду слід зробити висновок, що Барт схиляється до інтерпретації, що Бог є сингулярне «Я». Це «Я» зустрічає нас три рази. Термін «особа» не належить до доктрини про Трійцю. З наведеного тексту зрозуміло, що Барт проводить розмежування між «доктриною про Трійцю» і «доктриною про Бога». І хоча він визнає, що термін «особа» походить з доктрини про Трійцю, він схиляється до думки, що термін «особа» належить до доктрини про Бога як єдиного Суб'єкта

¹ Jenson, R. W. (1989). Karl Barth. Ford, D. F. (ed.). *The Modern Theologians: An Introduction To Christian Theology In The Twentieth Century*. New York: Blackwell, 1, 47.

² Torrance, A. J. (1996). *Persons in Communion: An Essay on Trinitarian Description and Human Participation with Special Reference to Volume One of Karl Barth's Church Dogmatics*. Edinburgh: Clark, 236.

³ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 1.1*. Edinburgh: T. & T. Clark, 355.

⁴ Там само, 377.

⁵ Torrance, A. J. (1996). *Persons in Communion: An Essay on Trinitarian Description and Human Participation with Special Reference to Volume One of Karl Barth's Church Dogmatics*. Edinburgh: Clark, 235.

⁶ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 1.1*. Edinburgh: T. & T. Clark, 358.

одкровення і відповідно не повинен використовуватися для означення Отця, Сина і Святого Духа у Трійці. Хоча Барт заявляє, що він не намагається взагалі вилучити термін «особа» з доктрини про Трійцю, він також визнає, що термін все ще використовується тому що відсутній термін, який міг би його замінити¹. Незважаючи на свої застереження, він продовжує дистанціюватися від терміну «особа» у доктрині про Трійцю. Він говорить: «Ми використовуємо його (термін «особа») лише в значенні практичної аббревіації і як нагадування про історичну тяглість проблеми»².

2. «Образи буття» в доктрині про Трійцю К. Барта та реакція діалогових партнерів Барта на його тринітарне богослов'я

Розглянувши аргументи, які ослаблюють «легітимність» використання терміну «особа» в доктрині про Трійцю, Барт приводить позитивне обґрунтування використання терміну «образ буття» (Seinsweise) замість терміну «особа». Він твердить, що аргументом на користь засвоєння терміну «образ буття» є аналіз біблійної концепції одкровення. З проведеного аналізу на думку Барта випливає, що «один Бог, цебто один Господь, один особистісний Бог є Тим, Хто є не лише одним образом буття, але ... образом буття Отця, образом буття Сина і образом буття Святого Духу»³. Барт робить наголос на потрібності образів буття, проте не ставить під загрозу абсолютну єдність божественної сутності. Термін «образ буття» говорить про три способи буття або три способи субістенції, тобто три способи володіння однією сутністю.

Карл Барт вважає, що термін «образ буття» є більш нейтральним і більш безпечним ніж термін «особа». Термін «образ буття» не навантажений багажем небажаних інтерпретацій. Проте, впровадження цього терміну поряд з введенням поняття єдиної божественної Особи або єдиного Суб'єкта не було сприйняте як щось нейтральне критиками Барта.

Тринітарна формула Барта «Бог відкриває Себе як Господь», яку він називає коренем доктрини про Трійцю викликала підозру у дослідників, тому що з формули можна зробити висновок, що верховенство Бога передує Його одкровенню. Більше цього, верховенство Бога в певному сенсі передує Трійці⁴. Суверенітет Бога є першим за все. Коли виникає питання про суб'єкт у Трійці, Барт робить наголос на єдність Бога. Бог відкриває Себе. Він є Богом у троекратному повторенні. Така концепція Трійці є західною концепцією, коріння якої сягає тринітарного богослов'я Августина.

Серед дослідників Барта немає абсолютного консенсусу відносно того, що слід вважати божественним Суб'єктом. Алар Лаатс вважає, що божественним Суб'єктом в доктрині про Трійцю Барта є Бог Отець⁵. Лаатс припускає, що Особа Отця визначається у Барта переважно не в сучасних термінах самосвідомості і волі, хоча ці характеристики також мають місце, а його соціальною локацією в Трійці, Його відношенням до інших Осіб Трійці. Традиційний західний наголос на єдності та пріоритет Особи Отця введе тринітаризм Барта до свого роду «уніперсоналізму». Якщо врахувати те, що Барт твердить, що Трійця є Богом у потрібному самоповторенні і те, що він надає перевагу застосуванню терміну «образ буття» (Seinsweise) замість терміну «особа», то характеристика тринітарного богослов'я Барта як уніперсоналізм не виглядає не обґрунтованою⁶. Коли Барт характеризує божественну сутність двома основними атрибутами: свобода/верховенство і любов, то незважаючи на включення любові у божественну сутність, концепція Бога виглядає уніперсональною. Отець є тим, хто любить, Син є тим, хто приймає любов, а Дух Святий є зв'язком або відношенням любові між Отцем і Сином. Лаатс вважає, що у Барта Отець є суб'єктом або особистістю par excellence, а Син є суб'єктом лише тому що Він є повторенням першого суб'єкту. Дух є третім повторенням⁷. Таким чином, Трійця є потрібним іманентним божественній сутності повторенням Бога Отця, який є справжньою особистістю.

¹ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics I.1*. Edinburgh: T. & T. Clark, 359.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Letham, R. (2004). *The Holy Trinity: In Scripture, History, Theology, and Worship*. Phillipsburg, NJ: P & R Pub, 274.

⁵ Laats, A. (1999). *Doctrines of the Trinity in Eastern and Western Theologies: A Study with Special Reference to K. Barth and V. Lossky. Studies in the Intercultural History of Christianity; Studien Zur Interkulturellen Geschichte Des Christentums*. Frankfurt am Main; New York: P. Lang, 114, 37.

⁶ Habets, M., Tolliday, Ph. (eds.) (2011). *Trinitarian Theology after Barth*. Princeton Theological Monograph Series 148. Eugene, Or: Pickwick Publications, 173.

⁷ Laats, A. (1999). *Doctrines of the Trinity in Eastern and Western Theologies: A Study with Special Reference to K. Barth and V. Lossky. Studies in the Intercultural History of Christianity; Studien Zur Interkulturellen Geschichte Des Christentums*. Frankfurt am Main; New York: P. Lang, 114, 54.

Юрген Мольтман притримується іншої точки зору. Він переконаний, що у тринітарному богослов'ї Барта єдиним Суб'єктом виступає єдина божественна сутність. Мольтман переконаний, що Барт знаходиться під впливом філософії німецького ідеалізму і тлумачить єдину божественну сутність як абсолютний, ідентичний Суб'єкт. Бог є Суб'єктом свого буття і одкровення. Традиційна тринітарна формула *una substantia – tres personae* заміняється у Барта на формулу: один божественний суб'єкт в трьох відмінних образах буття¹. Божа сутність є Його верховенство. Верховенство Бога у Барта передує трьом образам буття. Барт вже не може говорити про три божественні Особи, залишається лише можливість для концепції трьох образів буття. Мольтман переконаний, що редукція трьох божественних Осіб до трьох образів буття є нічим іншим як «пізнім триумфом савеліанського модалізму»². Мольтман також критично оцінює тринітарну концепцію Барта про Трійцю як вічне потрійне повторення єдиної сутності Бога. Він вважає, що така священна тавтологія не є справжнім тринітарним мисленням³. Трійця не може бути вічним повторенням того самого.

Дослідники богослов'я Барта відмічають, що після публікації першого тому Церковної догматики у його богослов'ї відбулися значні зміни⁴. Барт тепер поєднує верховенство Бога з любов'ю. Бог є тим, хто любить у любові. Здавалося б, це відкриває нові можливості для концептуалізації важливості божественних Осіб в Трійці. Проте, Барт продовжує говорити про одну божественну Особистість. Він говорить, що поняття «особи» як знаючого, бажаючого і діючого «Я» може бути застосоване лише до Бога в цілому⁵. Посилаючись на свої попередню критику терміну «особа» по відношенню до членів Трійці, Барт заявляє, що церква ніколи не вчила, що у Трійці є три «особи» в значенні три суб'єкти. Таке розуміння було б тритеїзмом. Поняття «особистість» може бути віднесено лише до всієї Трійці.

Таким чином, особливий наголос Барта на єдності божественного Суб'єкта через ідентифікацію Його з Богом Отцем, або з триєдиним Богом в цілому викликав у одних критиків прямі звинувачення тринітарного богослов'я Барта в модалізмі, а інші побачили лише тенденції до модалізму або «форму» модалізму. Барт знав про цю критику і при кожній нагоді робив спроби дистанціюватися від модалізму. Барт не вважав себе модалістом. Він наполягав на відмінностях між Отцем, Сином і Святим Духом. Він також говорив про концепції близькості та віддаленості між образами буття Трійці, які також підкреслювали відмінності в Трійці. Доктрина про перихоресу божественних образів буття також вказує на Трійцю Отця, Сина і Святого Духу. Проте, в тринітарному богослов'ї Барта залишається певна двозначність, яка звичайно не дозволяє називати його модалістом, проте, уніперсоналізм його тринітарного богослов'я не відає належного відмінностям та суб'єктності Осіб Трійці і змушує критиків говорити, що його богослов'я не є в достатній мірі тринітарним.

3. Дух Святий та *filioque*

Карл Барт формулює тринітарне вчення про Святого Духа слідуючи західній богословській традиції, що бере початок від Августина. Він розглядає Духа Святого як зв'язок любові між Отцем і Сином. Проте, Дух Святий поєднує не лише Осіб Трійці.

В богослов'ї Барта Дух Святий функціонує як з'єднуючий фактор для різних категорій реальності. Дух поєднує Христа з Його церквою. Барт говорить: «Діло Святого Духа полягає у тому щоб поєднувати і тримати разом те, що є різним... Ісуса Христа з Його спільнотою, тобто Боже діло, буття і дію з одного боку і людське з другого боку. У вечері Господній Дух Святий створює єдність церкви з її небесним Господом в прийнятті Його тіла і крові»⁶. Дух Святий також поєднує людську та божественну природи Христа у втіленні. Він також здійснює єднання Христа у Його втіленні з Отцем. Дух є посередником у спільноті Христа з людьми. Він спричиняє також єднання церкви. Дух Святий єднає тіло і душу людини, а також чоловіка і жінку у шлюбі⁷. Таким чином, Дух Святий поєднує різні реальності як створенні так і не створенні, тобто божественні.

¹ Moltmann, J. (1993). *The Trinity and the Kingdom: The Doctrine of God*. 1st Fortress Press ed. Minneapolis, MN: Fortress Press, 138.

² Там само, 139.

³ Там само, 141.

⁴ McCormack, B. L. (1997). *Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology: Its Genesis and Development, 1909-1936*. Oxford: Oxford Univ. Press, 462.

⁵ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 2.1*. Edinburgh: T & T Clark, 284-285.

⁶ Barth, K. (1977). *Church Dogmatics 4.3*. Edinburgh: T & T Clark, 761.

⁷ Barth, K. (1977). *Church Dogmatics, 4.2*. Edinburgh: T & T Clark, 746-747.

Проте, всі ці об'єднуючі функції є похідними від основного предвічного факту – ісходження Святого Духу від Отця і Сина і конституювання спільноти між Отцем і Сином. Барт пише: Дух є «спільним елементом, або краще, спільністю, актом спілкування між Отцем і Сином»¹. Дух є дією, в якій Отець і Син взаємно перебувають у спільноті любові один до одного. Ця спільність є невимовною, неподільною єдністю, їх непорушний мир². Дух Святий є любов'ю, в якій Бог перебуває у Собі вічно.

Вічне єднання, яке здійснює Дух у Трійці має подвійну природу: агентну (agential) і неагентну (non-agential)³. Коли Барт говорить про посередницьку функцію Духа у спілкуванні між Отцем і Сином, то Дух може виступати як активний «Посередник». У цьому випадку Його функція вважається агентною. А коли мова йде про саме «посередництво» Духа або саме «спілкування», то функція описується як неагентна. Отже, Дух Святий є *koínonia* між Отцем і Сином, Він одночасно є Посередником, а також самим посередництвом. Дух має конкретну форму та іпостась в сутності Бога від вічності.

Спасіння людини також має тринітарне вимірювання в якому визначна роль належить Духові Святому. Спілкування з Христом у Святому Духові включає участь у спілкуванні Святої Трійці. Віруючі, об'єднані у Христі вірою поділяють через Духа це тринітарне одвічне спілкування любові між Отцем і Сином. Дух Святий створює це спілкування, яке є цінним саме по собі, проте, мета цього спілкування в Трійці – це залучення у нього творіння. Барт говорить: «Він приймає нас через Сина у Своє спілкування з Собою»⁴. Створюючи тринітарне спілкування, Бог бажає щоб люди були Його партнерами, а Він стає партнером для людей. Через таку участь у спілкуванні діяльність людей стає відображенням вічної любові Бога.

Участь людей у любові Трійці обґрунтована виключно у свободі або верховенстві Бога. Бог має свободу стати поруч з творінням, незважаючи на онтологічне розмежування. Він спроможний встановити спілкування між Собою і людиною. За переконанням Барта, цей тринітарний союз Бога і людини перевищує у своїй взаємності, спілкуванні будь який інший союз створених істот⁵. Джордж Хансінгер вважає, що у богослов'ї Барта свобода Бога для спілкування є другим ім'ям для Святого Духу, який єднає нас з Христом, а через Нього з вічною Трійцю в неперевершеному спілкуванні⁶.

Барт також наголошує, що участь у вічній любові Трійці відбувається не без участі в Божому самопізнанні⁷. Знання і любов Бога є нерозривними. Пізнання Бога є по суті формою спілкування. Ключовими словами тут виступають «участь», «причастя», «причетність». Людське пізнання Бога через Євангелію є істинним, тому що воно причетне до істини Божого самопізнання. Барт говорить: «Бог знає Себе: Отець знає Сина і Син знає Отця в єднанні Святого Духу. Ця подія в Самому Богові є сутністю і силою нашого пізнання Бога»⁸. Через Боже одкровення люди стають причетними до цієї події пізнання Бога, беручи участь у вічному самопізнанні Бога. Барт переконаний, що людська участь і Божому самопізнанні є істиною і реальною, проте, вона є завжди опосередкованою. Вона опосередкована через справжню людськість Христа, яка поєднує людей з Божим тринітарним самопізнанням. Христос є першим і справжнім людським суб'єктом пізнання Бога. Через союз людини з Христом, який здійснюється Духом, Бог дарує людям причетність до істини Його пізнання, і через це пізнання до самопізнання Бога.

У питанні походження Святого Духа Карл Барт розвиває і захищає західну богословську традицію, яка має своє коріння у тринітарному богослов'ї Августина. Він повністю погоджується з західною традицією відносно *filioque*. Барт розвиває вчення про Духа Святого як Вічного Духа у тлумаченні на Нікейсько-Константинопольській символ віри, в якому стверджується, що Дух є Господь і Дарувальник життя. Він вважає, що є абсолютно логічним щоб *filioque* було включене

¹ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 1.1*. Edinburgh: T & T Clark, 370.

² Hunsinger, G. (2000). *The mediator of communion: Karl Barth's doctrine of the Holy Spirit*. Cambridge: Cambridge University Press, 180.

³ Там само, 181.

⁴ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 2.1*. Edinburgh: T & T Clark, 275.

⁵ Там само, 313.

⁶ Hunsinger, G. (2000). *The mediator of communion: Karl Barth's doctrine of the Holy Spirit*. Cambridge: Cambridge University Press, 189.

⁷ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 2.1*. Edinburgh: T & T Clark, 182.

⁸ Там само, 49.

в текст символу віри. Він говорить, що ця остання частина символу вказує на те, що Дух Святий не є створінням. Слово «ісходить» вказує на відмінність від творіння та еманції. Барт говорить: «Те, що ісходить від Бога може бути лише Богом ще раз»¹. Дух Святий є *божественним образом буття*. Слово «ісходить» вказує на відмінність Духа від Сина. Тут Барт намагається захистити унікальність одкровення Бога у Христі. Не існує іншого особливого одкровення Духа і не існує двох Синів або двох Слів Бога.

Подібно до інших богословів, Барт не впевнений як показати різницю між народженням Сина та *ісходженням (spiratio)* Духа. Він визнає, що цю різницю неможливо ясно пояснити і мову артикулу вважає метафоричною². Проте, він вважає, що хоча неможливо точно визначити відмінності між *модусами буття*, на ці відмінності можна вказати і побачити їх у одкровенні і у Самій Трійці. Слово «ісходить» лише вказує на цю відмінність. Коротко розглянувши історію полеміки про *filioque*, Барт не робить висновку, що питання є «антикварним» і неважливим для сьогодення. Він обґрунтовує своє схвалення *filioque* на основі принципу про відповідність іманентної та ікономічної Трійці. За цим принципом Дух Святий є Духом Отця та Сина у одкровенні і тому Дух має мати ті самі відносини у вічності. Барт нарікає, що східні богослови роблять надто великий наголос на тексті Івана 15:26, який говорить про ісходження Духа від Отця і вказує на інші тексти, які говорять про те, що Дух Святий є Духом Сина. Барт приходять до висновку, що з перспективи всього біблійного вчення *filioque* є обґрунтованим³.

Барт також говорить, що *filioque* обґрунтовує відносини між Богом та людством. *Filioque* виражає ідею спільноти між Отцем і Сином, а це за думкою Барта веде до визнання і ствердження спільноти між Богом і людиною⁴. І якщо визнається *filioque* у іманентній Трійці, то відношення між Богом та людством має вічне обґрунтування. Барт також відмовляється визнати фразу «через Сина» замість *filioque* тому що вважає що це веде до субордиціонізму. *Filioque* захищає божественність Святого Духа і Його відношення до Отця і Сина. Він навіть вбачає в відмові Східної церкви від *filioque* певну схильність до тритеїзму⁵.

Коли Барт говорить про відповідність між іманентною та ікономічною Трійцею, то розглядає можливу імплікацію – Син походить від Отця і Духа. Проте, Барт далі показує, що концепція перихореси тлумачить взаємне відношення *образів буття* Отця, Сина і Святого Духу⁶. Завершує Барт розгляд питання *filioque*, ствержуючи, що *filioque* не означає, що Дух Святий має два джерела походження. Джерело походження Духа одне – взаємні відносини Отця і Сина.

Захист концепції *filioque* у Барта викликав критику з різних сторін. Серед інших, Джордж Хендрі критикує августіанське розуміння Барта про те, що Дух Святий є любов'ю, яка поєднує Отця і Сина⁷. Він вважає, що якщо Дух є лише зв'язок між Отцем і Сином, то Він не є окремою іпостассю. Такий типовий августіанський підхід, вважає Роберт Летам, веде до розуміння Духа як атрибута або якості, а не особистості⁸. Цей підхід може вказувати на певну дуальність у Богові, а не на тринітаризм. У критиці Барта за апологію *filioque* виділяється німецький богослов Юрген Мольтман. Він вважає, що засвоєння Бартом августіанського розуміння Духа як зв'язку любові між Отцем і Сином робить існування Духу взагалі не необхідним. Дух вже сприймається як енергія, а не особа і Трійця стає дуальністю⁹. Мольтман тут виявляє повну солідарність зі Східною церквою у тому, що *filioque* має бути вилучено з символу віри, проте, він розуміє, що для цього потрібно провести серйозні екуменічні дискусії на по цій темі.

Висновки. Безсумнівно, що Карл Барт зробив великий внесок в християнське богослов'я 20-го століття в цілому і в тринітарне богослов'я зокрема. Проте, він також поставив питання і

¹ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 2.1*. Edinburgh: T & T Clark, 473.

² Там само, 475.

³ McWilliams, W. (1995). Why All the Fuss About Filioque? Karl Barth and Jürgen Moltmann on the Procession of the Spirit. *Perspectives in Religious Studies*, 22, 171.

⁴ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 1.1*. Edinburgh: T & T Clark, 480.

⁵ McWilliams, W. (1995). Why All the Fuss About Filioque? Karl Barth and Jürgen Moltmann on the Procession of the Spirit. *Perspectives in Religious Studies*, 22, 171.

⁶ Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 1.1*. Edinburgh: T & T Clark, 485.

⁷ Hendry, G. S. (1965). *The Holy Spirit in Christian Theology*. Philadelphia: Westminster, 45.

⁸ Letham, R. (2004). *The Holy Trinity: In Scripture, History, Theology, and Worship*. Phillipsburg, NJ: P & R Pub, 287.

⁹ Moltmann, J. (1993). *The Trinity and the Kingdom: The Doctrine of God*. 1st Fortress Press ed. Minneapolis, MN: Fortress Press, 141.

сформулював концепції, які стали «каменем спотикання» для розвитку тринітарного богослов'я. Барт з застереженням підійшов до традиційного для доктрини про Трійцю терміну «особа», вбачаючи в ньому індивідуалістичний мотив модернізму і тенденцію до тритеїзму. Замість терміну «особа» він запропонував термін «образ буття», чим викликав критику з боку богословів, які розвивали тринітарне богослов'я. Лаатс вважає, що доктрина про Трійцю Барта є уніперсоналізмом, в якій суб'єктністю володіє лише «Особа Отця», а Мольтман переконаний, що суб'єктом божественної Трійці Барта є єдина божественна сутність. Висновок критики з обох сторін єдиний – богослов'я Барта не є в повній мірі тринітарним. Воно має помітну тенденцію до модалізму.

У вченні про Святого Духа Барт виділяє функцію «об'єднання», яка здійснюється Духом на усіх рівнях від внутрішньо тринітарного до еклезіологічного та антропологічного. Він палко відстоює концепцію *filioque* і вважає її обґрунтованою. Проте, критики Барта вважають, що концепція *filioque* в тринітарному богослов'ї Барта деперсоналізує Особу Духа та редукує Трійцю до божественної дуальності.

References:

1. Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 1.1*. Edinburgh: T & T Clark. [in English].
2. Barth, K. (1975). *Church Dogmatics 2.1*. Edinburgh: T & T Clark. [in English].
3. Barth, K. (1977). *Church Dogmatics 4.3*. Edinburgh: T & T Clark. [in English].
4. Barth, K. (1977). *Church Dogmatics 4.2*. Edinburgh: T & T Clark. [in English].
5. Dorrien, G. J. (2000). *The Barthian Revolt in Modern Theology: Theology without Weapons*. 1st ed. Louisville, Ky: Westminster John Knox Press. [in English].
6. Habets, M., Tolliday, Ph. (eds.) (2011). *Trinitarian Theology after Barth*. Princeton Theological Monograph Series 148. Eugene, Or: Pickwick Publications. [in English].
7. Hardy, D. W. (2005). *Karl Barth. The Modern Theologians: An Introduction to Christian Theology since 1918*. The Great Theologians. Oxford: Blackwell Publishing. [in English].
8. Hendry, G. S. (1965). *The Holy Spirit in Christian Theology*. Philadelphia: Westminster. [in English].
9. Hunsinger, G. (2000). *The mediator of communion: Karl Barth's doctrine of the Holy Spirit*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
10. Jenson, R. W. (1989). *The Modern Theologians: An Introduction To Christian Theology In The Twentieth Century*. New York: Blackwell, 1. [in English].
11. Laats, A. (1999). *Doctrines of the Trinity in Eastern and Western Theologies: A Study with Special Reference to K. Barth and V. Lossky*. Studies in the Intercultural History of Christianity; Studien Zur Interkulturellen Geschichte Des Christentums. Frankfurt am Main ; New York: P. Lang, 114. [in English].
12. Letham, R. (2004). *The Holy Trinity: In Scripture, History, Theology, and Worship*. Phillipsburg, NJ: P & R Pub. [in English].
13. McCormack, B. L. (1997). *Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology: Its Genesis and Development, 1909-1936*. Oxford: Oxford. Univ. Press. [in English].
14. McWilliams, W. (1995). Why All the Fuss About Filioque? Karl Barth and Jürgen Moltmann on the Procession of the Spirit. *Perspectives in Religious Studies*, 22, 171. [in English].
15. Moltmann, J. (1992). *History and the Triune God: Contributions to Trinitarian Theology*. New York: Crossroad. [in English].
16. Moltmann, J. (1993). *The Trinity and the Kingdom: The Doctrine of God*. 1st Fortress Press ed. Minneapolis, MN: Fortress Press. [in English].
17. Mueller, D. L., Patterson, B. E. (2016). *Karl Barth*. Hendrickson Pub. [in English].
10. Torrance, A. J. (1996). *Persons in Communion: An Essay on Trinitarian Description and Human Participation with Special Reference to Volume One of Karl Barth's Church Dogmatics*. Edinburgh: Clark. [in English].